

Dokumentasjonsvedlegg for Bagnsbergene gård, Del 1

Beliggenhet og kort beskrivelse av fredningsobjektet

Bagnsbergene gård, i dagligtale kalt Bagnsbergatn eller Bergatn, ligger høyt og fritt ovenfor Bagn sentrum i Sør-Aurdal kommune, og er et godt bevart gårdstun som i all hovedsak ble bygd i tidsrommet 1825-1850. Tunet består av 6 bygninger; våningshus, kårstue, fjøs, låve, smie og sammenbygd stabbur og skåle.

Gården og skogsområdet Gråbeinhølet rett nedenfor var et viktig åsted for dramatiske hendelser under kamper mellom norske og tyske avdelinger i april 1940 som vil bli omtalt senere i dokumentet. I flere av bygningene er det spor etter kamphandlinger.

Både bygninger og gårdstunet har i stor grad stått uendret siden 2. verdenskrig.

Lokalisering, eiendomsforhold og reguleringsmessig status

Bygningene og tunet på Bagnsbergene gård ligger på gnr./bnr. 37/140 i Sør-Aurdal kommune. Denne eiendommen eies av Sønstebyfondet (Gunnar Sønstebys Minnefond). Eiendommen rundt tunet, gnr./bnr. 37/1, eies av Ole Bjørn Odden.

Området er i kommuneplanens arealdel, godkjent 16. september 2010, vist med arealformål LNFR

Kulturhistorisk kontekst

De eldste kulturhistoriske sporene i området knytter seg til først og fremst til ferdsel, jordbruk, skogbruk, industri (taubanetrase fra tresliperi) og til kamphandlinger under 2. verdenskrig.

Bagn var bosatt allerede i jernalder og var kirkested i middelalder. Både fra Jukamsgårdene, områder nordvest for Bagnsbergene og nede i bygda er det gjenstandsfunn og/eller gravminner som relaterer til den eldre historien. Jukamskleiva har en ferdselshistorikk som kan strekke seg tilbake til middelalder og jernalder. Her gikk postruta mellom Christiania og Bergen fra 1647 og her ble Kongevegen anlagt, dvs. kjerreveg. Kongevegen oppover Jukamskleiva er vist på kart fra 1837, men kan da allerede være "nedlagt" som kongeveg.

I Nærområdet til gården lå det tre husmannsplasser; Skinnarbrøtin, Kleivabrøtin og Lien som var bosatt i fra begynnelsen av 1800-tallet til et stykke ut på 1900-tallet, og det er mange spor etter disse i skogsområdene mellom Bagnsbergene gård og Gråbeinhølet. Det er godt ryddete åkere med rydningsstein rundt, steingjerder og noen steder oppmurte dyrkingsterasser i bratt skråning. Stier er fortsatt synlig og tuftene ligger der, både etter våningshus og uthus. Det var også en rekke andre husmannsplasser i lia opp for Bagnsbergene gård og Jukamsgårdene.

Historisk kart dater 1837 viser eldre ferdselsveger i tillegg til gården Bagnsbergene, Jukam og hunsmannsplasser i området. © Kartverket

På begynnelsen av 1900-tallet ble det satt i gang jernbaneutbygging (Valdresbanen 1902-1906) og i 1910 ble Storebrofoss Tresliperi satt i gang. Tremassen fra tresliperiet ble fraktet med taubane opp til Tonsåsen stasjon (via endepunktet Tøgbanin). Tresliperiet var bare i drift en kort periode. Traseen for taubanen ligger oppover i lia vest for Bagnsbergatn.

Selv om det var omfattende kamper i Bagn, på Bagnsbergene gård og i skogsområdene nedenfor, er det få kulturminner fra 2. verdenskrig i form av strukturer eller anlegg som ble etablert i forbindelse med krigen. I lia ned mot E 136 finner vi restene etter to skytterstillinger/mitraljøsestillinger, men ellers foregikk kampene med skogen og eksisterende bygninger og strukturer som kamparena. I skogsområdet Gråbeinhølet, hvor noen av de hardeste trefningene fant sted, er det satt opp "minnesteiner" på stedene der det falt norske og tyske soldater i tillegg til skilt som formidler historien.

Historikk

Bagnsbergene gård, i dagligtale kalt Bagnsbergatn eller Bergatn, ligger høyt og fritt ovenfor Bagn sentrum i Sør-Aurdal kommune.

Bagnsbergene gård var en del av gården Ellendshaugen og det antas at gården først kan ha fungert som en høstseter. Senere har den vært forpaktet bort og i denne perioden ble den kalt Skomakarbrøtin. Bagnsbergene ble solgt på 1730-tallet og ble deretter drevet som eiet gårdsbruk fram til det ble forlatt etter 2. verdenskrig. Tidligere hadde gården seter, men den ble solgt på slutten av 1800-tallet eller begynnelsen av 1900-tallet.

Arne Halldorson overtok Bagnsbergene i 1813 og det er trolig han som har oppført de fleste av bygningene på gården. Opplysninger fra folketellingen i 1865 viser at det på det tidspunktet ble dyrket bygg, rug, poteter og korn på gården. I tillegg hadde de kyr, sau, geit og gris. Arne selger gården til sønnen Halldor Arneson i 1867 og i forbindelse med salget finnes en matrikkel fra 1866 som gir opplysninger om at gården hadde "10 mål åker og dyrka eng, 30 mål slåtteland, fra utmark og Hellebekkseteren kom 20 skippund høy, og de lauva 1000 kjerv".

Gården og området rundt tunet ble maksimalt utnyttet til dyrking av ulike kornslag, beter og poteter og fôrinnsamling til vinterfôring. Hovedfôret var høy og halm, men det ble også brukt raskefôr eller hjelpefôr av forskjellige slag. Hovedmengden av høyet var nok fra innmarka, og en del av høyet kom fra seterløkkene. I tillegg ble det samlet høy fra utslåtter. Løv av bjerk, or og osp ble brukt i ganske store mengder, dels som løvkjerr og rispeløv som ble høstet tidlig om sommeren, dels som rakeløv, der løv ble sanket sammen etter løvfallet om høsten. I Valdres ble det også samlet en del reinlav som fôr. Det ble også brukt bjørkeris (beit), skav (bark fra løvtrær) og i noen grad bar som ble igjen etter arbeid i skogen. Bjørkeris ble kjørt hjem utover vinteren, og en del ble lagt utover gardsplassen hver dag så buskapen kunne forsyne seg når den ble sluppet ut midt på dagen. Vi vet at denne fôringsmåte er gammel og ble brukt allerede i vikingtiden.

Halldor Arneson selger gården videre til sin svoger Andreas Olsson Kristianslund i 1891, og det er trolig han som bygger kårstua. I 1921 selger Andreas gården til Olaf Arntson Odden som er eier i 1940. Andreas blir boende på gården og blir drept under kamphandlingene der i april 1940.

Kamphandlingene i april 1940

I Valdres kom deler av den tyske 163. Infanteridivisjon i kamp med norske 4. Brigade. Brigaden kom fra Vestlandet, og var den eneste av de norske brigadene i sør som fikk mulighet til å mobilisere i henhold til gjeldende planer.

Noen av de hardeste kampene i Valdres fant sted i Bagn. Her kom en tysk kampgruppe under ledelse av major Henning Daubert i kamp med norske avdelinger i dagene 18. til 20. april

1940. Dauberts kampgruppe besto av to bataljoner, mer enn 1200 soldater. Mot seg hadde de innledningsvis Landvernsbataljonen av Infanteriregiment nr. 6 (IR6), og deretter 1.

Bataljon av IR10.

Etter at kamphandlingene blusset opp i Bagn den 18. april, gjorde tyskerne flere forsøk på å bryte gjennom det norske forsvaret i nordenden av Bagn sentrum. Som et ledd i disse forsøkene ble det besluttet å sende et forsterket kompani over åsen øst og nord om sentrum. Målet var å komme seg bak de norske forsvarsstillingene.

Omgåelse av de norske styrkene skulle gjennomføres av løytnant Stemmers 9. kompani, av Infanteriregiment 236 (IR236). Kompaniet startet fra området ved Bagn kirke sent fredag kveld, den 19. april. I løpet av kvelden gikk de tyske soldatene forbi nedre og øvre Gubberud, Dalen og deretter fram til Bagnsbergene gård. Sivile som var på gården ble tatt som gisler. Tidlig neste morgen fortsatte den tyske styrken ned mot bygda, og kom i kamp mot norske styrker i Gråbeinhølet. De hadde støtt på kaptein Fredrik Rieber-Mohns 3. kompani av IR 10. Kampene varte hele dagen, med falne på begge sider. Om ettermiddagen trakk tyskere seg tilbake til Bagnsbergene gård med sine sårede og falne soldater.. Søndag 21. april angrep det norske kompaniet gården. Hoveddelen av det tyske geværkompaniet ble tatt til fange på Bagnabergene, og de sivile gislene ble frigitt. Dette var en viktig seier for de norske styrkene.

Bagnsbergene ble sterk beskytt av det norske kompaniet, og flere av bygningenes interiør har fortsatt synlige spor etter dette i form av kulehull i interiør og inventar.

Kamphandlingene på Bagnsbergene og i Gråbeinhølet i april 1940 er blitt et symbol for den harde motstanden de tyske styrkene møtte i Valdres, og et symbol for kamphandlingene i Sør-Norge sett i en større sammenheng. Kampene ved gården dreier seg ikke bare om strid mellom to militære parter, men berører også sivile som en uskyldig tredjepart.

Gården ble innviet som «nasjonalt krigsminne» av kong Olav V i 1986, og brukes som formidlingsarena for Krigsskolens kadetter, skoleklasser i området og ulike grupper.

Nasjonalt krigsminne

Sommeren 1985 hadde 11 veteraner fra 3. kompani av IR 10 en privat befarings på de gamle kampstedene fra 1940.

Begivenhetene i Gråbeinhølet og på Bagnsbergene gård ble gjennomgått, og det var enighet om at noe måtte gjøres for å redde gården som krigsminnesmerke. I løpet av høsten 1985 og våren og sommeren 1986 ble et betydelig arbeide nedlagt for å ta vare på gården og historien rundt kampene i 1940. Flere av bygningene ble delvis restaurert og den nye veien frem til gården ble betydelig utbedret og gjort kjørbare for personbiler og busser.

Andreas Hauge gjennomførte intervjuer med en rekke av veteranene. Hendelsene ble illustrert med Hauges tegninger, og en bok om kamphandlingene ble utgitt i Forsvarsmuseets småskriftsamling i 1986. Samtidig støpte Hauge minneplater som ble satt opp på de stedene hvor norske og tyske soldater hadde falt i 1940. Dette ble både gjort i Gråbeinhølet og på

Bagnsbergene gård. I slutten av august 1986 ble gården innviet som «nasjonalt krigsminne» av kong Olav V. Mange hundre veteraner og sivile var ved den anledningen samlet på gården.

Beskrivelse av fredningsobjektet

Bagnsbergene gård har fått AskeladdenID 226134

Gården Bagnsbergene ligger oppe i dalsiden, høyt over de trange juvene, noe som er typisk for denne delen av Valdres. Det er et tradisjonelt firkanttun med mange ulike bygninger med ulike funksjoner. Gården har i alt 6 bygninger som i all hovedsak ble bygd i tidsrommet 1825-1850 Hovedbygning, kårstue, fjøs, låve, stabbur og skåle danner selve tunet. Bygningen som rommet smie og eldhus er plassert utenfor tunet. Fra gården går en gammel fersdselsveg, Berganevegen, ned til Bagn. Veggen går gjennom skogsområdet som kalles Gråbeinhølet.

Bebyggelsen er lagt oppe på en høyde i terrenget med berg i dagen. På østsiden av tunet renner en bekk som ga tilgang til vann samt mulighet for drift av kvern og sag. Det er tufter etter to bygninger langs bekken. I bekken og på den nordligste tufta ligger det kvernsteiner. Det er også tufter etter en tidligere bygning nord for fjøset i tunet. Området rundt tunet bærer preg av et marginalt jordbruk der man har utnyttet terrenget maksimalt der det var lunt og fine forhold for dyrkning, med oppmuring av terrasser for å få større dyrkningsflater. I tillegg er området utnyttet til slått og beite. Det er flere rydningsrøyser i området

Både bygninger og innmark har i stor grad stått relativt uendret siden april 1940. I flere av bygningene er det spor etter kamphandlingene.

Enkeltminne 1: Hovedbygning, bygningsnummer 194971273

Hovedbygningen er en toetasjes laftet tømmerbygning fundamentert på kistemurt natursteins-mur. Bygningen har saltak med skifertekking og murt steinpipe. Fasade mot nord og vest har utvendig stående kledning, med en brystning med liggende panel og liggende panel i røstet på østveggen. Det er eldre profilert panel på fasaden mot tunet. Det antas at første etasje er den eldste delen av bygningen og at andre etasje trolig ble bygd under en ombygging i 1853. Bygningen har sju vinduer i empirestil i første etasje og seks vinduer i eldre barokktype i andre etasje.

Hovedbygningen har en tradisjonell akershusisk grunnplan med tre rom i første etasje. I den akershusiske grunnplanen er det vanlig at inngangsdøra fører direkte inn i oppholdsrommet, men i denne bygningen er inngangsdøra plassert slik at fører inn i den minste kleven, gangen og trapperommet. Døra ble trolig i forbindelse med en ombygging i 1853, bak det store fatskapet i kjøkkenet er det merke etter døråpningen og årstallet 1853. Ytterdøra er forseggjort med skråstilt panel med smidde hengsler og beslag. Det kan se ut som om døra har vært dekorert på utsiden. I første etasje er det i tillegg til gangen et stort kjøkken/oppholdsrom og et soverom. Peisen i oppholdsrommet er plassert omtrent midt i huset på kortveggen mellom kjøkkenet og de to klevene, og det er senere plassert en støpt vedkomfyr i jern inntil peisen med tilkopling til pipeløpet. I andre etasje er det også gang,

soverom og kjøkken/oppholdsrom. I soverommet er det installert jernovn med tilkopleing til pipe, og det har trolig vært en vedkomfyr i jern her tidligere.

Bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart slik den sto i 1940. Deler av det opprinnelige møblementet i bygningen er i stor grad bevart og utgjør en viktig del av helheten i anlegget. Dette gjelder blant annet et fatskap med skapdører i "sirupssnippform" i kjøkkenet i første etasje. Det er en type utsmykning som var vanlig i Valdres i perioden 1800–1850.

På slutten av 1980-tallet ble det foretatt en del restaureringsarbeider på bygningen, blant annet ble skifertak reparert, pipa og deler av grunnmuren ble murt opp på nytt og alle vinduene satt i stand med nytt glass.

I dag er bygningen tatt i bruk til formidling av krigshandlingene her i 1940 med tekst og illustrasjoner. Det er montert formidlingstavler på utvendig vegg mot nord.

Fasade mot nord

Fasade mot nord og vest

Fasade mot vest

Fasade mot sør og vest

Fasade mot sør

Fasade mot sør og øst

Fasade mot øst

Fasade mot nord og øst

Inngangsdør

Detalj vindu og panel

Enkeltminne 2 Stugu/kårstue bygningsnummer 194971281

Kårbygningen er en enetasjes laftet tømmerbygning fundamentert på en holdsteinsmur, der hjørnene er murt først og så er det murt mellom disse etterpå. Muren har en del påstøp, særlig på fasade mot sør. Det er kjeller under hele bygningen med inngang fra terreng på østfasade. Bygningen har saltak med bølgeblikk og pipe i tegl. Opprinnelig har bygningen hatt flistak. Fasade mot nord, vest og øst har nyere utvendig stående kledning (ca 1947).

Bygningen er ikke nevnt i branntakst fra 1888, så den er trolig bygd på slutten av 1800-tallet eller tidlig på 1900-tallet. Bygningen har sju vinduer i empirestil, men inngangsdøra og inngangspartiet er i sveitserstil. Inngangspartiet har utskjæringer i bærekonstruksjoner og vindskier. I tillegg er det en fast benk på hver side.

Bygningen har en tradisjonell akershusisk grunnplan med tre rom, et stort oppholdsrom og to klever. Den er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, opprinnelig materialbruk og detaljering er bevart. Peisen i oppholdsrommet er plassert omtrent midt i huset på kortveggen mellom kjøkkenet og de to klevene, med en støpt vedkomfyr i jern inntil grua med tilkopling til pipeløpet. Den opprinnelige peisen ble skutt i stykker og er erstattet med en støpt peis. Det er også lagt nytt gulv og satt opp nytt panel i oppholdsrommet i 1940. Deler av det opprinnelige møblementet i bygningen er bevart og utgjør en viktig del av helheten i bygningen. I sengekleven er det en støpt jernovn.

På slutten av 1980-tallet ble alle vinduene satt i stand med nytt glass, og det ble murt ny pipe i tegl. I dag er bygningen tatt i bruk til formidling av krigshandlingene her i 1940 med tekst og illustrasjoner.

Fasade mot vest

Fasade mot vest - detalj inngangsparti

Fasade mot sør og øst

Fasade mot øst

Fasade mot nord og øst

Fasade mot nord

Enkeltminne 3 og 4, skåle og stabbur, bygningsnummer 194971265

Bygningen er satt sammen av to tømmerbygninger med et mellombygg i reisverk.

Bygningene er fundamentert på steinmur mot øst og på høye stabber på fundamentsteiner mot vest. Skålen har en døråpning i østveggen mot tunet, og det er satt opp en enkel labankdør i mellombygget. Skålen er trolig oppført i perioden 1825-1849, Stabburet som sto i forlengelsen av skålen ble solgt rett etter krigen (1950-tallet). I 1987 ble det erstattet av en "tilsvarende" bygning. En kjenner ikke alderen til denne bygningen. Stabbur og mellombygg er ikke innredet. Taket er av bølgeblekk av men det kan tenkes at det har vært flistak i fra gammelt av. I branntakst fra 1888 er det opplyst at flere av bygningene har bordtak, det er mulig at det her har vært ment flis som er et mye brukt tekkemateriale i Valdres.

Den eldste delen av bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart.

Fasade mot øst

Fasade mot sør og øst

Fasade mot sør

Fasade mot sør og vest

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Enkeltminne 5 Låve, bygningsnummer 194971257

Bygningen består av en treroms laftet tømmerlåve i to etasjer, den midtre delen i låven går helt ned til terreng mot øst, og en nyere utvidelse mot nord. Denne delen er oppført i tømmer i en etasje, med et mellombygg og overbygg i bindingsverk. Tømmerdelen er oppført i rundtømmer og kantet tømmer preget av gjenbruk. I denne delen av bygningen har det vært stall, hønsehus og grisehus (Småkrøterfjøs). Tømmerlåven er nevnt i branntaksten fra 1888 og er trolig oppført i perioden 1825-1849. I branntakst er det beskrevet at bygningen har bordtak (flis). Låven har i dag fått nytt tak.

Bygningen er fundamentert på steinmur og på høye stabber på fundamentsteiner. Det er kjørebro til den eldste delen av bygningen fra tunet og til den nyere delen på nordfasaden. I tillegg er det enkle dører inn til forrommene i låven og en dobbel dør i mellombygget. På den nordligste delen av bygningen er det en svalgang bak bindingsverkvegg mot tunet. Under kjørebro mot nord er det bygd til et rom i tømmer i en etasje, dette rommet har vært benyttet som stall. Den eldste delen av bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart.

Fasade mot sør og øs

Fasade mot sør og vest

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Enkeltminne 6 Fjøs Bygningsnummer 194971303

Fjøset er en enetasjes laftet tømmerbygning med møkkakjeller og loft. Bygningen er fundamentert på smale kistemurer av naturstein. På nedsida er muren åpen langs hele gavlen for lett utkjøring av møkk. Bygningen har yttertak av flis som ble lagt på 1980-tallet. Fjøset er omtalt i branntakst fra 1888 og ble da registrert med bordtak (flis). Da bygningen ble Sefrak-registrert i 1982 var det det bølgeblikkplater på den ene siden av taket og flis på den andre.

Fjøset har vært brukt til melkekyr og består av et rom med høyloft over. Det er bevart to båser i fjøset. På langveggen mot tunet står en utedass med pulttak. Dassen er av nyere dato men er kledd med gamle bord. Døra inn i fjøset er på vestre gavlveggen mot tunet. Her er det også ei luke inn til loftet.

Tømmeret i bygningen er i svært dårlig forfatning og fjøset står stort sett ved hjelp av strekkfisker som er satt på alle veggene. Eksteriøret er godt bevart, og bygningen er en viktig

del av tunet og helheten i anlegget. Stokkene er merket. Dette og andre detaljer som at det er en møkkaluke i østveggen (noe som er unødvendig siden det er møkkakjeller) kan tyde på at bygningen tidligere har stått et annet sted.

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Enkeltminne 7 Eldhus/smie Bygningsnummer 194971311

Eldhuset og smia ligger et stykke utenfor tunet og er en enetasjes laftet tømmerbygning, fundamentert på steinmur. Bygningen har jordgolv og peis/esse murt i naturstein i det nordreøstre hjørnet. Det står også en vedkomfyr inntil peisen. Bygningen er trolig oppført i perioden 1825-1849. I branntakst fra 1888 er den registrert med jordtak (torvtak). I dag har bygningen tak av bølgeblekk. Dør mot vest og vindu (uten innramming og glass) i sørveggen.

Bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart. Deler av opprinnelige inventaret i smia er bevart.

Fasade mot sør og vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot sør og øst

Fasade mot øst

Fasade mot øst

Fasade mot sør

Fasade mot øst

Fasade mot sør

Andre elementer i området

Steinsetning over bekk

Tuft etter tidligere bygning nord for fjøset

Minnestein i Gråbeinhølet, markerer fallsted

Kong Olav Vs signatur er gravert inn i berget på tunet

Markering av fallsted

Minneplate til ære for kaptein Rieber-Mohn

Skilt som markerer vegen opp til gården gjennom Gråbeinhølet

Fasade mot sør

Alle foto Magnhild Apeland 2016 © Innlandet fylkeskommune

Tilstand og økonomiske konsekvenser av fredning

Det ble gjennomført en enkel tilstandsvurdering av de enkelte bygningene på Bagnsbergene gård på oppdrag av Oppland fylkeskommune i 2016. Det vil bli gjennomført en ny tilstandsvurdering før fredning etter at høringen er gjennomført.

Vurdering av tilstand og økonomi

Rapporten konkluderer med at de ulike bygningen har punktvis sterk slitasje og behov for lokale tiltak. Tilstanden på bygningene ut over dette er generelt bra.

Overordnet tilstandsgrad (TG) vurderes derfor av Oppland fylkeskommune til å være TG 2.. Ut i fra definisjonen i gjeldende Norsk Standard 3424 fra 2013 vil dette si at bygningen har et vesentlig avvik fra tilstand i forhold til referansenivået.

Det er per i dag ikke påregnelig at det vil innebære substansielt store økonomiske merkostnader for staten å gjennomføre fredning av bygningen på Bagnsbergene gård.

Riksantikvaren vurderer at Bagnsbergene gård er et så vesentlig gårdstun og område å ta vare på at fredning er det rette virkemiddelet.

Litteratur og kildemateriale

Valdres Bygdebok, Gard og bygd i Sør-Aurdal, bind B, 1988

Bagn Bygdesamling "ein gløtt av gamletida" (2000)

Norske gardsbruk

Valdres bygdebok 5 andre del 1964 -Husdyrbruk i Valdres før og nå av Per Tuff

Digitalarkivet